

Sándor Tibor

rségváltás után

Zsidókérdés és filmpolitika 1938-1944

1938 és 1944 között - akárcsak a gazdasági és kulturális élet más területein - a filmszakmában is lezajlott az rségváltás, a faji törvények értelmében zsidónak min sül k kiszorítása. Az árjásítás végrehajtására fasiszta és náci példát követve létrehozták a Színház- és Filmm vészeti Kamarát. A terv megvalósítása azonban nem várt következményekkel járt: cs d szélére került a legnagyobb filmgyár, kiépült a strohmann rendszer, összevesztek a szakmai szervezetek, az új helyzet haszonélvez i nem tudtak megegyezni a zsákmány felosztásában. A szerz korábbi kötete a folyamat el zményeivel foglalkozott. Az rségváltás után az els zsidótörvény és a nyilas hatalomátvétel közötti id szak filmpolitikájának ívét, a rségváltók és leváltottak portréját vázolja fel eddig publikálatlan levéltári forrásokra és a korabeli sajtóra támaszkodva. A Magyar Filmintézet kiadásában hamarosan megjelen könyv egyik fejezetét közöljük.

Filmpolitikai irányváltás a Kállay-kormány id szakában

[Kiss Ferenc a negyvenes években](#)
62 KByte

[ifj br. Wlassics Gyula](#)

1942. március 9-én Bárdossy László kormányát a Kállay Miklós vezette kabinet váltotta fel. Április 17-én nevezték ki Antal Istvánt tárca nélküli nemzetvédelmi-propaganda miniszterré. A következő napokban Kiss Ferenc ismét beadta lemondását. Hóman ezt azonnal tudomásul vette, és április 29-én a kamara elnöki teend inek ideiglenes ellátásával dr. Cziffra András közalapítványi királyi ügyészt bízta meg. A lapban másodszor is elbúcsúztatták Kiss Ferencet, és sokadszorra ismét kifejtették, hogy a kamara ügye "dönt stádiumba lépett". (1.) Cziffra a május 13-i számban mutatkozott be. Biztosította az olvasókat arról, hogy feladatát a vallás- és közoktatásügyi miniszter intenciói szerint fogja ellátni. Hangsúlyozta, hogy ebben a nehéz id ben különösen fontos feladatának érzi a szociális és jóléti kérdések megoldását. Cikkének végén pedig arra utalt, hogy már kora ifjúságában lelkesedett a színm vészetért. A színm vészet említésének talán az lehetett az oka, hogy munkatársai

43 KByte

[Ifj. Horthy Miklós \(balról az első\) és Hóman Bálint \(balról a harmadik\) a Fedett Uszoda néz terén - Bojár Sándor felvétele](#)

53 KByte

[Hóman Bálint Mecsér András nyilas képviselővel](#)

43 KByte

[Kozma Miklós az Újságíró Egyesület vacsoráján](#)

44 KByte

[Kozma Miklós búcsúztatása a belügyminisztériumban](#)

58 KByte

nem tájékoztatták pontosan az új kamarai biztost arról, hogy írása egy filmes szaklap első oldalán fog megjelenni.(2.) A lap 1942 és 1944 között megjelent évfolyamaiban még egy-két alkalommal találkozhatunk az ideiglenes miniszteri biztost nevével. Arra kell gyanakodnunk, hogy ebben a minőségében Cziffra egyáltalán nem csinált semmit. Volt a "láthatatlan kormánybiztos". Feltevésünket alátámasztja, hogy 1945 után nem vonták felelősségre. Népbírói végzésből tudjuk, hogy 1946. október 2-án szabadlábra helyezték, mert úgy vélték, hogy tetteinek elbírálásához igazoló bizottsági eljárás is elegendő. (3.)

Cziffrának egészen 1944 tavaszáig semmiféle feladata nem volt. A megszűntetett közös kamara helyét soha nem foglalta el az újjászervezett önálló filmkamara, mert nem hozták létre.

A kamara története így 1942 tavaszán gyakorlatilag véget ért. 1944 tavaszáig abban merült ki a tevékenysége, hogy vezetői felvették járandóságukat és lapja rendszeresen megjelent. Erre azért volt szükség, mert a kamara felállítását elrendelő zsidótörvények továbbra is hatályban maradtak. A kamara felállítását ugyanis a zsidótörvények írták elő, egyetlen valóságos feladata pedig abban állt, hogy a filmszakma zsidótlanítását végrehajtsa. Ennyit és nem többet várt el tőle a politikai akarat, amely létrehozta. Hamarosan belátták, nem kívánatos, hogy a kamara felállításáról szóló 6090/1938. M.E. sz. rendelet 2.§-ában meghatározott feladatokat a kamara hajtsa végre. Ez nem jelenti azt, hogy lemondtak volna a célok megvalósításától. Csupán egyszer több volt más állami szervek útján megvalósítani őket. A filmgyártás állami irányítása például sokkal könnyebben megoldható az ONFB-Hunnia igazgatóság szimbiózisban lévő operatív szervezete segítségével. A kamara arra törekedett, hogy az egész filmipar irányítását megkaparintsa. Ez a törekvése nemcsak a hagyományos érdekképviselőkkel állította szembe, hanem minisztériumok, országos hatáskörű szervek hatáskörét is sértette. 1940-től a filmirányítás vezetői arra is rájöttek, hogy a kamara korporációs formában való működése önmagában is problematikus: komoly működési zavarok nélkül nem illeszthető be a korabeli magyar államigazgatás rendszerébe. Az esetleges zavarok későbbi korrigálásánál sokkal egyszerőbb, ha hozzá sem látnak a nagy átszervezéshez. Úgy döntöttek, hogy miután a kamara mint érdekképviselő, "a társadalom akarataként" végrehajtotta a zsidóság jogfosztását célzó kormánypolitikát, betöltötte hivatását. Az antiszemitizmus azonban továbbra is a hivatalos magyar politika

[Mester Miklós a negyvenes években](#)

37 KByte

[Keresztes-Fischer Ferenc a harmincas évek közepén](#)

39 KByte

része maradt, s t minden jel arra mutatott, hogy a jöv ben tovább fokozódik. Ezért szó sem lehetett a kamara megszüntetésér l. Elég volt "rendelkezési állományba helyezni", hogy kés bb - ha a szükség úgy kívánja - sort keríthessenek reaktiválására.

Az amerikai filmek kiszorítása

A Bárdossy-kormány - követve a japán, német és olasz példát - még 1941. december 12-én hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak. Ezzel véglegesen megpecsétel dött az amerikai filmek sorsa.

December 24-én a honvédelemr l szóló, 1939/II. törvény felhatalmazása alapján kiadták a 9.200/1941. M.E. számú, az amerikai filmvállalatok gondnokság alá vételét kimondó rendeletet. Ennek értelmében a már forgalomban lév amerikai filmeken túl újakat bemutatni nem lehetett. Lefoglalták e vállalatok vagyonát is.

(4.) 1942. február 13-án kinevezett gondnokok kerültek a Fox, a Metro, a Paramount, a Universal és a Warner magyarországi képviselőiteinek élére. A filmügyekben teljességgel járatlan gondnokok munkáját el segítend , Varga József ipari-, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter Bingert Jánost rendelte ki melléjük szaktanácsadóként. (5.) A rendelet el írásainak betartása következtében a vállalatok automatikusan cs dbementek, így megkezd dött likvidálásuk. A sort a Universal kezdte és a Metro fejezte be 1942 nyarán. (6.) Ett l kezdve a háború végéig nem játszottak amerikai filmeket magyar mozikban. (7.) Megkezd dött a tengelyfilm hazai aranykra. Karl Melzer, a Nemzetközi Filmkamara f titkára, a német filmkamara alelnöke februárban Budapestre látogatott. Az ONFB és az OMME vezet ivel folytatott tárgyalásokat. Megállapodtak abban, hogy az amerikai filmeket a háború után is csak korlátozott számban engedik be az európai piacra. (8.) A szervezet f tanácsi és szakosztályi üléseit novemberben Budapesten tartották. A kormány a kongresszus költségeire az október 22-i minisztertanácsi ülésen 35 000 peng t szavazott meg. (9.)

Az amerikai filmek szám zésének és a tengelyfilm térhódításának következtében középpontba került a korszellemnek megfelel magyar filmek gyártása. Eljött az ideje, hogy a magyar filmgyártás is exportképes eszmeiség filmeket készítsen. A "kor parancsát" mindenki megértette: a gyártók és a széls jobboldali sajtó egyaránt. Szerepüket azonban, sajátos helyzetüknek megfelelő en, eltér módon értelmezték.

Az OMME és a sajtó

A náci és fasiszta eszméknek teret adó újságok - többek között a kamara hangulatkeltése és Kultsár tisztogató akciói következtében - meglehetősen ellenségesen viszonyultak a gyártókhoz.

Bizalmatlanság, ingerlékenység jellemezte cikkeiket, mindenhol zsidók után kutattak, minden filmben a zsidó szellemiséget keresték. A keresztény gyártóknak viszont nyugalomra és id re volt szükségük,

hogy elkészíthessék széls jobboldali eszmeiséget tükröz filmjeiket. Nem dolgozhattak az elmúlt évtizedekben jól bevált vígjátéki és melodramatikus sablonokkal, meg kellett teremteniük a tengelyfilm magyar változatát. Elhatározták tehát, hogy megnyerik a sajtó bizalmát:

"Az OMME nemrégiben tartott népes tagértekezletén, amelynek legfontosabb tárgya volt a magyar filmgyártók által már oly régóta áhított filmbank felállításának ez id szerint komollyá vált terve - különös közjátékként egy olyan felszólalás hangzott el egy igen tehetséges és újabban komoly sikereket magáénak mondható gyártó részéről (Erdélyi István cégéről, a Kárpát-Erdélyi Filmvállalatról van szó. S.T.), amelyet ezúttal külön cikk keretében tartunk szükségesnek a nyilvánosság tudomására hozni, illet leg azon keresztül odajuttatni, ahová azt a felszólaló adresszálta: a magyar sajtóhoz.

A barátságos hangú felszólalásra érdekes módon, a tagértekezleten kézbekerült, aznapi egyik-másik esti lap rövid, de annál szenzációsabb cím riportja adott alkalmat. A sajtóban úgyanis aznap elterjedt a híre annak, hogy néhány korábban internált volt zsidó filmes szabadlábra kerül és ennek kapcsán jelent meg egy-két lapban a hangzatos cím, mely az internálásokról általában emlékezett meg, nem tett különbséget zsidó és nem zsidó filmek között; s t újabb filmek - csak így röviden - internálását helyezte kilátásba. (...) A röviden körvonalazott tényekből kiindulva, hangzott el a bevezetőben említett filmgyártó barátságos felszólalása, amelynek végén az illet az OMME elnökségét kérte meg arra: járjon el illetékes helyen és világosítsa fel a tájékozatlanokat arról, hogy a magyar filmélet nem tisztára zsidókból áll, hogy már régóta egyetlen zsidót sem találni lámpással sem a gyárak, irodák és mozik munkahelyein: hogy ha internálásokról ír a magyar sajtó, ne általánosítson, hanem vegye figyelembe a tényeket..." (10.)

Február 14-én Erdélyiek vacsorát adtak az újságírók számára a Royal különtermében. A gyártók elmagyarázták a kritikusoknak, hogy milyen bonyolult mesterség a filmkészítés: hogy a gyártás folyamán üzleti, technikai és művészi szempontokat egyaránt figyelembe kell venni, és ezeket nehéz összeegyeztetni. A kritikusok elmondták, hogy ket viszont csak a filmek, és nem létrejöttük körülményei érdeklik. Az est záróprogramjaként Erdélyiek levetítették a Radványi Géza által rendezett, részben színes, *Beszél köntös* című filmjüket. Rövid távon a PR-akció nem hozott eredményeket, hosszabb távon azonban gyümölcsözőnek bizonyult: kimozdította a holtpontról az újságírók és gyártók kapcsolatát, fogékonyabbá tette ket az úgynevezett "problémafilmek" befogadására.

Propagandafilmek és a harmadik zsidótörvény

1942-ben három, a magyar filmgyártás történetében ki-emelt szerepet játszó problémafilm bemutatójára került sor. A sort a *Doktor Kovács*

István április 4-i bemutatója kezdte. (11.) Bánky Viktor propagandafilmje, amely a népi mozgalom jobboldalának szellemiségét tükrözte, a középosztály-vitához szól hozzá: a kozmopolita mételey által megfertőzött magyar közlépretegek "mélymagyar" paraszti forrásból való felfrissítését szorgalmazta. A Magyar Film vezércikkben emlékezett meg róla és ez alkalommal elégedett volt a sajtóvisszhanggal is:

"Örömmel üdvözljük a sajtónak ezt a felfigyelését erre a valóban értékes és a magyar nép húsába vágó kérdéssel foglalkozó filmre. Vezércikkek jelentek meg, amelyek a filmet, mint az új magyar filmgyártás felvirradását köszöntötték. Legjobb tollú publicistáink, akik eddig legfeljebb kézlegyintéssel intették el a magyar filmet, hosszú hasáboakat szenteltek ennek a magyar alkotásnak.

Nemcsak a film, hanem a benne feldolgozásra került probléma is benn foglalkoztatta a közönséget is, a sajtót is. Ez is bizonyítja azt, hogy a közönség nemcsak szórakozni akar, hanem szereti, ha a látottak felett el is lehet gondolkodni. A közönség szereti, ha nevelik, tanítják és szórakoztatva vezetik a helyes útra. A közönség megérti a népi problémákat, magyar gondolatokat, társadalmi igazságokat és - tapsol a filmnek. A sajtó pedig méltóképpen méltatja a megújuló világ szellemében készült filmujdonságot.

Minél több ilyen, az új világ szellemében gyártott filmet várunk a közönség és a sajtó nevében egyaránt!" (12.)

A magyarországi antiszemitizmus történetében új fejezetet nyitott a harmadik zsidótörvény (1941/XV. törvény), amelyet 1941. augusztus 8-án hirdettek ki. Ez a törvény megtiltotta a zsidók és nem zsidók közötti házasságot, "fajgyaláznak" minősítette házasságon kívüli szexuális kapcsolatukat. Az első két zsidótörvény csak a zsidókra vonatkozott, és közéleti, gazdasági tevékenységüket igyekezett visszaszorítani. A harmadik két szempontból is új minőséget jelentett: egyrészt beavatkozott a magánéletbe, másrészt, mivel a szankcionált "bűncselekménynek" árja elkövetői is lehettek, elvileg mindenkire kiterjedt a hatálya. A fajgyalázást tematizáló *Jud Süess* bemutatása egyaránt értelmezhető a törvényt népszerűsítő propaganda-akció részeként és a törvényhozók befolyásolásának szándékaként. (13.)

A törvény kihirdetése után aktuálissá vált egy hazai antiszemita propagandafilm elkészítése. Az *Érteleváltást* Bánky 1942 májusában kezdte el forgatni, bemutatójára augusztus 17-én került sor. Ez a film is az MFI-ben készült, a Pannónia nevű egyetlen filmet gyártó cég jegyezte, és a Mester-Film forgalmazta. A gyártó cég a Mester-Film vezette úgynevezett hatoskonszern tagja volt (ebbe a forgalmazó-gyártó tömörülésbe tartozott még a Délibáb Kft. (Kauser István), a Hajdú Film (Daróczy József), az MFI mint játékfilmgyártó cég és Matolcsy Andor író, mint gyártó-vállalkozó). A filmből mindössze harminc percnyi töredék és a forgatókönyv áll rendelkezésünkre.

Pöffeszked , tolvaj, csaló zsidó vállalatvezet k, gyanútlan és gyenge strohmann (Csontos Gyula) és öntudatos antiszemita mérnök (Páger Antal) szerepelnek a történetben, amely a *Doktor Kovács István* tematikájából is merített, hiszen a nemzeti, faji elhivatottság hiánya miatt elmarasztalja a keresztény középosztály néhány jellegzetes alakját is. "A magyarság bels honfoglalásának drámai feszültség történetér l" (14.) szülő filmr l Gy. K. E. szignóval (Gyimesy Kásás Ern , a Magyar Film kiadóhivatali f nöke) jelent meg méltatás a lapban:

"Amikor a Mester Film annakidején bemutatta a Dankó Pistát, a film nagyszer ségén kívül az a magátólértet d kérdés vet dött fel bennünk: hogyan lehetséges, hogy ez a pompás téma eddig nem került megfilmesítésre?"

A film sikerét ez az egyetlen momentum is biztosította megfelelő kezekben. Nem lehetett egy testvértémával megismételni ezt a sikert. Még az előz film bel- és külföldi tapasztalatainak felhasználásával sem. Az utánzással csak az eredeti alkotás lett nagyobb. (15.)

Az rségváltás ismét az a film, amely aktualitásával csak úgy kínálkozott a felvev gép elé. Ezt a mai magyar problémát ideje volt filmrevinni - és tegyük hozzá mindjárt -, jól filmrevinni. Hogyan tudtunk meglenni nélküle?"

Minden idegszálunk sürgette már a magyarság igazi honfoglalását , el kellett mondani ezt a témát, szájunk szélén lev mondanivalót úgy, ahogyan legkedvesebb örömhírünket alig várjuk, hogy közöljük hozzátartozóinkkal.

Ha a honfoglalás fogalma nem volna nekünk magyaroknak annyira szent, nyugodtan adhattuk volna ezt a szimbólikus címet is ennek a filmnek. A zsidóság bitorolta helyeket azok foglalják el, akiknek ebben az országban minden tekintetben az élen kell lenni: magyarok.

Ezzel el is mondtuk a film tartalmát. Mi tölti ki a filmet? A magyar türelmes jószív ség, lassú próbálgatásokkal, tapogatózásokkal való el rehaladás problémáink megoldásában, így a zsidókérdésben is. Gömbös Gyula szólal meg a filmen. Szavaiban a magyar kezdeményez er , majd ennek az évtizednek a vajúdása: kis tisztvisel cskék ügyefogyottsága, strohmanok szerepe, a magyar munkás nemzeti öntudatraébredése, hivatott gerinces férfiak vezet helyeken való térfoglalása, beilleszkedés a nemzeti egység teremti gépezetébe.

Páger, a meg nem alkuvó, öntudatos keresztény mérnök szerepében túllépi a színjátszás területét. Valósággal besétál közénk, hogy megrázzon, tanítson, utat mutasson nekünk. Heroikus küzdése szoborszer en vés dik emlékezetünkbe. A rendez. kíváló beállításban sorakoztatta a többi szerepl k mellett a munkásokat. Meglátszik az

avatott kéz munkája a tömegek helyes mozgatójánál, képszerű és tartalombailleszked meglátásoknál.

Az alkalmazkodó zsidó fajt nehéz mélyér l leutánozni, megrajzolni még vérbeli m vészeknek is, de e feladatot is megoldották a szerepl k. Az az összhang, amely a szövegíró (a filmet Tóth Miklós írta. S.T.), rendez , m vész és nem m vész munkások szereplésével ezt a filmet megteremtette, komoly értéket nyújt a nemzetnek. A keresztény magyaroknak szól és hozzájuk talál. Nem "tendenz-film", nem propaganda, hanem valóság. Ezért a munkáért, teljesítményért külön köszönet jár Tóth Miklósnak és a Mester Film vezet inek, a magyarság köszönete." (16.)

A lap kés bbi híradásaiban a filmnek a *Jud Süss* sikeréhez mérhet népszerű ségér l tudósított:

"Az rségváltás óriási érdekl ést váltott ki a közönség körében. Pillanatig sem volt kétséges, hogy a magyar közönség ennek a húsunkba vágó problémának filmjét nagy örömmel és lelkesedéssel fogadja. Példátlanul áll az is a magyar filmek történetében, hogy a tolongók el l az Uránia színház ajtajait le kellett zárni, s t a rend fenntartására rend ri karhatalmat kellett igénybevenni. A rend rök a várakozókat csak turnusokban engedték a jegypénztár elé." (17.)

Antiszemita utalásokat tartalmazott Cserépy László *A harmincadik* cím népi filmje is, amelyet október 10-én mutattak be. Az 1942-ben forgalmazott propagandafilmeik közül említést érdemel még a Farkas Zoltán rendezte *Negyediziglen*, a korszak reprezentatív, nagy költségvetéssel készült szovjetellenes háborús filmje. A sort Bánky Viktor tizenötödik filmje, a *"Szeret fia Péter"* zárta. Mint arra korábban már utaltunk, a filmet 1943 januárjában betiltották. Éppen ekkor - többek között a szovjet fronton elszenvedett katonai vereségek sokkoló hatása miatt - kezdett egyértelm vé válni a Kállay-kormány politikai irányváltása. Más vonatkozásban, például a zsidókérdés kezelésében már korábban, 1942 nyarától érezhet volt a változás a kormány politikájában. A kormánypolitika változásai azonban csak meghatározott id eltelte után váltak érezhet vé a filmpolitikában. A filmekben megjelen politikai tartalomra pedig még hatványozottabban vonatkozott ez a késleltetett hatás, hiszen az 1942-ben bemutatott filmek forgatókönyveit, jóval korábban, még a Bárdossy-kormány id szakában fogadták el. A Kállay-kormány irányváltásának hatása f képp abban állt, hogy 1943-tól leálltak a politikai propagandafilmeik gyártásával. A Németországból hazatelepült náci rendez , Cserépy Arzén 1942 júniusában még úgy vélte, hogy elkészítheti saját, Bánkyénál nagyobb igény antiszemita történelmi filmjét. Bartha Miklós újkonzervatív publicista *Kazár földön* cím szociográfiáját kívánta megfilmesíteni. (18.)

Bingertnek levélben számolt be terveir l:

"Csak azt bátorkodom szíves tudomásodra hozni, hogy szakadatlanul dolgozom azon a zsidó film témán, amelyről neked már beszéltem.

Ezért a munkáért igen terhel engem a felelősség. Alaposan eltanulmányokat kellett végeznem. Átböngésztem a kilencvenes évek hírlapjait, az egész Egán (19.) és Bartha irodalmat, melynek jó részét a liberális korszak zsidójai csaknem teljes számban a piacról elvásárolták (...) Nem vagyok azon csodálkozó, hogy ez a par excellence példátlan nemzeti film anyag a film literátorok és gyártók figyelmét elkerülte. Hasonlít ez a Fridericushoz. (20.)

Csak mikor kihoztam, akkor hirdette mindenki: én is éppen erre a témára gondoltam.

Most készre rendeztem az anyagot és már gyártom az exozét.(...) Ennyire komoly és kihatásában ily dinamikus téma még nem került Magyarországon megfilmesítésre. A Földindulás (21.) ehhez mérve csak vicinális jelentőségű volt." (22.)

Bingert kéziratos feljegyzéséből tudjuk, hogy a levélre szóban válaszolt. Cserépy 1942. augusztus 22-én ismét levelet írt Bingertnek:

"Kedves Jánosom!

Nem hivatalosan írok neked, tehát szintén írok, mindjárt elre bocsátom, ügyes bajos dolgokban - búcsúzásnak. A mérték betelt, nekem elég. Hazakergetett - talán beteges - vágy: itthon lenni, dolgozni, megbecsülve, tisztelve, szeretve - már ahogy azt az ember úgy külföldi idegen létére elképzei.

Harmadik évbe fordult az idő, tehát elég ahhoz, hogy megértsem: engem a magyar filmgyártó urak nem engednek dolgozni. Hát tudomásul veszem. Elmegyek. Volt szerencsém - most azután auf Nimmer wiedersehen (23.)

Bánkiak (sic!), Kalmárok, Rodriguezek dögre kereshetik magukat, a többi kis vitéz is sütkérezhet az ismert rendezés dicsőségében - engem ez már nem érdekel - de nem bosszant az sem, hogy egyiknek sem több a tudása, csak nagyobb a szerencséje. Itt pedig ez a f! Ezért állok félre!

Úgy érzem az utolsó adóm is félrement. A Kazár földön. Biztosan olyan nehézségekkel találkoz magad szemben, hogy erre se számíthatok. A "magyar Jud Süsst" pedig amúgy is elcsipte a nagy korkérdés rendező Bánki. Hát most kullogjunk utána? Hirdessük: visszavonhatatlanul igazi magyar Jud Süsst!! ?

Elbukttak, tönkre mentem, letapostak. Az autóm, a jó kedvem, az emberszeretetem, a bizalmam itt maradt fizetségül egy pár kedves

emlékéért. *Nem csoda ha a bilánc passzív...*" (24.)

A levél írásakor Cserépy már két éve nem rendezett filmet. Filmgyártással is foglalkozott, az utolsó általa gyártott filmet, Vaszary János *Házasságát* 1942 szeptemberében mutatták be. A levél írásakor tehát valóban csúszdement vállalkozónak számított. A Bánky-féle antiszemita filmmel kapcsolatos kijelentései és az, hogy már nem számíthatott Bingert segítségére, első jelei annak, hogy a propagandafilmeik ideje lejárt. Nem kellett ehhez a felismeréshez kormányhatározat: a mindig jól informált Bingert nyilván tudta, hogy Kállayék szembeszegültek a zsidósággal szembeni erőteljes fellépést sürgető német igényekkel. (25.) Bingertnek egyébként elég volt egy pillantást vetnie az ellenzéki, nyilas lapok kormánypolitikával szembenálló, elkeseredett és felháborodott cikkeire, hogy tudja, honnan fúj a szél.

1943-ban, a "*Szeretőd fia Péter*" betiltása után mindez már teljesen nyilvánvaló volt. Bingert ekkor már rutinszerűen utasította vissza a propagandafilmeik gyártására vonatkozó terveket:

"Miután rövid néhány héttel ezelőtt a kormány határozott utasítására betiltották a SZERETŐD FIA, PÉTER c. parasztdrámát, azt hiszem megérted, ha most nem akad olyan filmvállalkozó, aki egy politikai vonatkozású, vagy társadalmi ellentéttel foglalkozó filmtémához merne nyulni. A bátortalanság azonban - azt hiszem - indokolt, mert úgy látom, hogy kormányzati helyről ilyen fajta сюжет megfilmesítését nem akarják látni. Ilyen körülmények mellett ennek vagy egy hasonló filmötletnek megfilmesítéséről ma szó sem lehet." (26.)

Azt pedig, hogy a mélymagyar parasztságot dicsőítő, az úri középosztályt "kritikusan" ábrázoló filmek mellett az antiszemita propagandafilmekre is rájárt a rúd, egy 1943. márciusi levele bizonyítja:

"A Hinár c. darab bármennyire is érdekes, ma semmiképp sem időszerű. Fél ként faji kérdésekkel kapcsolatos bonyodalmait teszik megvalósíthatatlanná, hiszen bizonyára ismeretes Nagyságos Asszony elöl is az, hogy a sokkal szelídebb probléma-filmekre sem járnak most jó napok." (27.)

A filmpolitikát is érintő változások a kormányban

Kállay kormányátalakításai nem hagyták érintetlenül a filmpolitikát. Hóman Bálint 1942. július 3-án önként távozott a kormányból, a Teleki Pál Tudományos Intézet vezetője lett. A vallás- és közoktatásügyi tárca új birtokosa, Szinyei-Merse Jenő kevésbé súlyos figura volt markánsan szélső jobboldali elődjénél. (28.) A miniszterváltásnál nagyobb jelentősége volt Antal István nemzetvédelmi propaganda miniszterré való kinevezésének (1942.

április 17.). Antal a Minisztertanács 1942. június 2-i ülésén ismertette elképzeléseit. Kifejtette, hogy nem kíván hatásköri összeütközésbe kerülni más minisztériumokkal, ezért - legalábbis rövid távon - lemond az önálló minisztérium felállításáról, és inkább az egyes tárcák által folytatott propaganda-tevékenységet kívánja koordinálni. A hangsúlyt a háborúban való helytállás fokozására és a sajtópolitika egységesítésére helyezte. Hivatali apparátusa kezdetben két osztályból, az adminisztrációból (Elnöki osztály) és a Nemzetpolitikai Szolgálatból állt. Utóbbi feladatkörébe tartozott kormány intencióinak érvényesítése a rádióban és a filmgyártás területén. Antal elsősorban a hazafias eszményeket erősítő történelmi rövidfilmek készítését propagálta.^(29.) Későbbi tevékenységében is a rövid propagandafilmek készítése dominált, így aztán működése nem keresztezte a játékfilmgyártás irányítóinak munkáját. (Bár a Nemzetpolitikai Szolgálat filmügyi elnöke, Patkós Györgynek játékfilm-készítési ambíciói is voltak, és a Hunnia igazgatósági jegyzőkönyvek tanúsága szerint meglehetősen agresszíven viselkedett a forgatásokon. ^(30.)) A filmgyártás fokozott állami ellenőrzésének szellemében 1942. október 14-től a minisztérium képviseltette magát a Hunnia igazgatósági ülésein is. Először az adminisztráció vezetője, Fery Tibor vett részt az üléseken ^(31.), majd december végén Nagy Sándor, a Hunnia igazgatóságának tagja a nemzetvédelmi propaganda minisztert is képviselte az üléseken ^(32.)

Antal István hivatala

Antal 1943-ban hivatali apparátusát jelentősen kibővítette. A nemzeti propaganda általános irányvonalának kidolgozásával a Nemzetvédelmi Szolgálat helyébe lépett Nemzetpolitikai ügyosztály foglalkozott. Létrehozták a Szervezési, a Tájékoztató, a Kultúrpropaganda és a Gazdaságpolitikai ügyosztályt. Megszervezték az önálló Filmügyosztályt is, amelynek osztályvezetője a Hunnia igazgatója, Nagy Sándor lett, Patkós mellé pedig Molnár Károlyt és Jeney Imrét osztották be. Az osztály ügykörébe tartozott *"a magyar filmtermelésnek és filmterjesztésnek s általában a filmművészetnek nemzeti szellemben való kiépítése"* ^(33.) Ez pedig nem más, mint a kamara korábbi általános hatásköre. Ciffrának tényleg nem volt semmi dolga.

Személycserék a Magyar Film szerkesztőségében

A Magyar Film szerkesztőségében is változások történtek 1942 júliusában: a régi Kiss Ferenc-féle turulista garnitúrához tartozó Váczi Dezső megvált a laptól, az új szerkesztő a Bingert-csoport tagja, Matolay Géza lett. ^(34.) Ezzel egyidőben megváltozott a lap külső megjelenése is: megjelentek a filmes címlapfotók, fényképekkel illusztrált belső- és hátsó borítók, az anyagtakarékosság miatt csökkent az oldalszám. Hírei pontatlanabbá váltak, stílusa populárisabb lett, politikai irányvonala azonban nem változott. A zsidó világösszeszküvés elméletének logikája feltartóztatlanul

haladt tovább. Újabb strohmannokra már nem akadtak, így a bels megisztulást követel k most a "leveg ben terjed zsidó szellem ragályát" tették szóvá:

"Ez a szellem, ez a lelkeség n e m m a g y a r. Ez örökség még attól a fajtól, amely lassan-lassan kiszorult a filmszakmából. Az önz , kegyetlen, opportunista kalmárszellem átkeresztényesített változatának maradványai még itt éktelenkednek a gyárak körül. És onnan fert z dik a leveg tovább, tovább..."

A suttogó, viccel , kárörvendez léhaskodók észre sem veszik, hogy milyen károkat okoznak, nemcsak ellenfelüknek, hanem önmaguknak is. Mert a kár az egész filmszakmáé. Ez a szellem, ez a pletykálkodás, fúrás, f részelés az oka, hogy a filmszakmát még ma is el szeretettel nevezik filmdzsungelnek."(35.)

Az év második fele a magyar film külkapcsolatainak jegyében telt el. A szeptemberi velencei filmszemlére kiküldött filmek kiválasztásánál a Hunniával szoros kapcsolatban álló ONFB szavának volt a legnagyobb súlya. A gyár két saját produkciója, a *Negyediziglen* és az els filmes Sz ts István *Emberek a havason* cím filmje mellett a Hunniához szintén közel álló Magyar Írók Filmje által készített, Hamza D. Ákos rendezte *Szíriusz* képviselte a magyar játékfilmgyártást. Mindkét Hunnia produkciót díjjal jutalmazták. 1942 nemcsak min ségi, hanem mennyiségi szempontból is a háborús konjunktúra kiemelked éve volt. Ebben az évben már 45 játékfilm készült.

A Nemzetközi Filmkamara budapesti ülése

A magyar játékfilmgyártás megnövekedett presztízsét mutatta a Nemzetközi Filmkamara (NFK) november 29. és december 3. között Budapesten megrendezett ülése is. Az NFK-hoz való kapcsolódás következtében a fellendül magyar filmgyártás több, az európai filmgyártás rendszerének egészét érint nehézséggel találta magát szemben. Az NFK célja ugyanis az volt, hogy tervszer en szabályozza az európai filmgyártást és a piac felosztását. Miután az NFK - a semleges országok kivételével - kiszorította Európából az amerikai filmet, gondoskodnia kellett a kontinens filmellátásáról, de nem állt rendelkezésre elég film. A problémát úgy kívánták megoldani, hogy tervbe vették a mozik számának hozzáigazítását a filmkínálathoz. A felvev piac redukálásától végül azonban visszariadtak, így jutottak arra a gondolatra, hogy felfejlesztik a kultúr- és dokumentumfilmek gyártását. További problémát okozott a játékfilm-kópiák hiánya. Rájöttek, hogy a nyersanyag hiányán a keskenyfilm-gyártás fejlesztése segíthet. (36.) Szeptembert l a Magyar Film hasábjain is egyre több cikk foglalkozott a nyersanyag-takarékosság kérdésével. Magyarország - nem lévén nyersanyaggyára - az évi teljes szükségletét (1941-42-ben ez évi 9 millió métert jelentett) importból fedezte. 1942-43-ra az el rejelzések szerint az

import 4 millió méterre csökken. Ebből sem a hazai kópia-igény, sem az exporthoz szükséges kópia-igény nem fedezhető. Az NFK novemberi ülésén a németek és az olaszok megígérték a nyersanyagkvóta felemelését, a magyarok kételyeit azonban nem tudták eloszlatni, hiszen a nyersanyaghiány éppen az NFK tengelyfilmpolitikájának következtében állt elő. (37.) Felmerült a magyar nyersfilmgyártás ötlete is. (38.) A beruházáshoz szükséges technika azonban hiányzott. A novemberi nemzetközi kongresszuson Bingert, ha óvatos formában is, megpróbálta a tengelyfilm két óriásának tudomására hozni a magyar filmgyártás érdekeit. Az export nehézségeiről szólva utalt arra, hogy a németek elzárják piacukat a magyar film előtt. Kifejtette, hogy az olasz importrendszer szervezeti átalakítása miatt az itáliai piacon is nehézségei vannak a magyar exportnak. Az import problémáját - devizális nehézségeken túlmenően - abban látta, hogy a kis magyar kölcsönző cégek nem jutnak elegendő német és olasz filmhez, mert azok nagy részét a gyártó ország kölcsönző vállalatai forgalmazzák Magyarországon. A magyar gyártási és forgalmazási struktúrában meglévő állami szerepvállalás mást jelentett az itthoni viszonyok között, és megint mást a filmgyártás európai rendszerében. Ami itthon a politikai irányítás számára adekvátnak tűnt, az Európában, az államosításban előbbre tartó náci és fasiszta struktúrával összevetve a korai kapitalizmus túlhaladott, szabad versenyes formájának látszott. Míg a magyar gyárak technikai színvonala megállta a helyét a nemzetközi versenyben, az önfinanszírozó gyártási rendszer és a forgalmazási struktúra már sokkal "korszerűtlenebb" volt. Mindez olyan problémákat vetített elő, amelyek a háború megnyerése esetén okoztak volna nehézségeket a magyar filmipar számára. (39.)

Az OMME 1942-es közgyűlése

A filmnyersanyag hiányával egyébként Erdélyi István is foglalkozott az OMME évi rendes közgyűlésén. Tisztújításra is sor került: Pogány Frigyes helyébe egy politikus, Padányi-Gulyás Jenő országgyűlési képviselő lépett. Padányi - építészként - a Hunnia 1936-os mérnöki teremből kivételének tervezője volt. Ezzel a lépéssel az OMME vezetésében, akárcsak korábban az MMOE esetében, formálisan is megjelent a politika. Erdélyi István maradt az ügyvezető elnök, és ahogyan az előző évben elhatározták, Terey mellé Bingertet is társelnökké választották. (40.) A keskenyfilm-szolgáltatás előtérbe kerülése megerősítette a magyar filmipar vezetőinek hitét abban, hogy Magyarország Délkelet-Európa keskenyfilmes központjává válhat. (41.) Az MMOE novemberi választmányi ülése először is határozta a keskenyfilm-mozisok szakosztályának felállítását. (42.)

Költségvetési vita 1942-ben

A költségvetési vita során ismét felmerült a filmgyártás ügye a Képviselőházban. (43.) Szinyei rövid hozzászólásából kiderült, hogy a "filmminiszter" nem rendelkezett átfogó koncepcióval a magyar

film jövőjéről. Pályázatokról, ösztöndíjakról és a hazafias témájú történelmi filmek gyártásának szükségességéről beszélt, tehát csupán olyan javaslatról, amely már korábban is felmerült. Oláh György is csak a film propaganda-szerepének fontosságát ecsetelte az *Ember a havason* külföldi sikere ürügyén. (44.) Padányi-Gulyás Jenő is kitért Szécsényi filmjére, hangsúlyozta annak művészi értékeit, majd így folytatta:

"Oláh György képvisel társamnál messzebbmenő követelményt is kell támasztanom, ugyanis nem szeretnék megelégedni az egyszeri művészi hatásuknál fogva a nemzetközi közvélemény elé és oda betörő magyar filmekkel. Visszaemlékezem, hogy a németesség, a Szudéta-föld visszatérésekor a Heimkehr című filmmel milyen felejthetetlen módon vetítette elé az érzelmi világot, amely a német ember lelkét áthatotta, amikor a Szudéta-nép és a keleti részek németsege visszatért. De hol van az a magyar film, amely egyszer megmutatta volna a hazatérést, pl. Romániából? Miért vannak gátlásaink, hogy ennek a tiszta, igaz, való képét egyszer a közvélemény elé vetítsük?" (45.)

Padányi is Szécsényi filmjét dicséri, de Ucický hírhedt propagandafilmjét tartja követendő példának; a képviselő tehát pontosan felismeri a Szécsényi-film és egy propagandafilm közötti különbséget - és számára természetesen az utóbbi volt a paradigmátikus. (46.)

A költségvetési vitához Antal István is hozzászólt. Ellentétben Szinyeiével, neki voltak elképzelései a filmgyártás reformjáról:

"Ma szinte mindegyik film egy-egy önálló üzleti vállalkozás és ez a tény már önmagában is megmagyarázza a céltudatos filmpolitika sok nehézségét. Ez a magyarázata annak is, hogy a filmek túlnyomó része még mindig az éppen divatjukban virágzó felület, szórakoztató műfajokat művelik, irtóznak az új kezdeményezésektől. Ezt meg kell szüntetni, mert nagy veszély rejlik mögötte és a megszüntetés nem cenzúrakérdés, hanem a termelés, illetve a helyesen irányított filmpolitika kérdése." (47.)

Antal igényei és a valóságos lehetőségek azonban nem fedték egymást. Ennek okait egyrészt a Kállay-kormány egyre határozottabb irányváltásában, másrészt a pénzhiányban kereshetjük. Mindkét ok közrejátszott a rövid propagandafilmek favorizálásában. Ez volt a közreputás megoldás: kifejezetten a propagandafilm műfajába tartozó nagyjátékfilmek nem készültek, de olcsóbb - feltételezhetően korlátozottabb hatást kiváltó - rövid propagandafilmekkel pótolták őket.

A háborús konjunktúra csúcspontján

Az 1943-as esztendő a háborús konjunktúra kiemelkedő éve volt. A hangosfilmgyártás 1945-ig tartó első nagy korszakában ebben az

évben gyártották a legtöbb filmet, összesen 53-at. Az 1931-1944 közötti periódust nem pusztán gazdaság- és politikatörténeti okokból tekinthetjük az első nagy korszaknak: ennek a korszakolásnak gyártástörténeti okai is vannak. A politika- és gazdaságtörténet, valamint a gyártástörténet közötti összefüggést azonban tévesen ítélnénk meg, ha egyszerűen az ok-okozati összefüggés sémájára redukálnánk. Természetes, hogy a korabeli magyar kapitalizmus gazdasági rendszere és a kormánypolitika meghatározta a lehetséges gyártási struktúra kereteit, de csak a kereteit, és azt is csak nagy vonalakban. Az adott gazdaságpolitika és kormánypolitika mellett számtalan más gyártási rendszer is kialakulhatott volna. Mégsem alakult ki, mert a hangosfilmgyártás fejlődése 1931-től meglehetősen esetleges volt. Különböző hatásokra adott, nem átgondolt válaszok sora követte egymást. 1938-ban a helyzet annyiban változott, hogy a politikai hatalom hirtelen határozott célokat tűzött ki a filmgyártás frontján. Mivel céljainak megvalósításában állhatatosságot mutatott, úgy tűnt, mintha a filmgyártás fejlődése valahonnan valahová tartana, mintha az állami beavatkozás valamiféle koncepciót szolgálna.

A filmszakmában sokan úgy vélték, hogy eljött az ideje annak, hogy saját elképzeléseiket megvalósítsák. A kamara vezetői nem vették észre, hogy az állam csak azért engedélyezte tevékenységüket, hogy kihasználva szélső jobboldali meggyőződésüket, antiszemita indulataikat, karriervágyukat, szakmai becsvágyukat, velük - mint társadalmi, szakmai érdekképviselettel - végeztesse el a piszkos munkát: a filmipar zsidótlánítását. Arról, hogy fasiszta, korporatív alapokon valóban újjászervezzék az iparág egészét, szó sem lehetett. A kormánypolitika csak azt akarta elérni, hogy ne legyen zsidó a szakmában. Ez volt az egyetlen célja. Minden más hangzatosan megfogalmazott átszervezés csak porhintés volt a hisztérikált, árvásított szakma szemébe. Még a "magyar filmgyártás fejlesztésére" hozott amfeta-rendeletekről is kiderült, hogy a nagy zsidótlánító akciók negatív anyagi következményeit voltak hivatottak kompenzálni. A "hazatért területek" következtében megnőtt mozipark és az amerikai film kizorítása miatt fokozódó filmigény kezdetben azt a benyomást keltették, hogy fellendülőben van a magyar filmgyártás. Ez így is volt, pontosan ezt nevezzük háborús konjunktúrának. A konjunktúra kiváltásában csekély szerepe volt a filmgyártóknak, forgalmazóknak és mozisoknak, és még ennél is csekélyebb a kormány filmpolitikájának. 1943 - mint ennek a sajátos konjunktúrának a csúcspontja - éppen ezért jelentett fordulópontot. Ebben az évben a külső tényezők által kiváltott fellendülés elérte csúcspontját. Ezután hanyatlásnak kellett következnie. Nem azért, mert a következő évben Magyarország elfogja veszíteni a második világháborút, és az egész rendszer, úgy ahogy van, örökre "jobblétre szenderül". Sokkal inkább azért, mert miután a spontán konjunktúra "kifutja magát", a hanyatlás csak akkor lenne megelvezhető, ha az eddigi jótékony, spontán impulzusok szerepét tudatos, átgondolt filmpolitika venné át és biztosítaná a további fejlődés feltételeit. Nehéz észrevenni, hogy nem ez történt. Az utókor

ugyanis nehezen tud elvonatkoztatni attól, hogy a Sztójay- és a Szálasi-kormány uralma alatt a hatalmon lévő k határozott irányt kívántak adni a filmpolitikának.

Az 1944-es év - a filmtörténet szempontjából is - meghatározó eseményei elhomályosítják azt a tényt, hogy 1943-ban, a nagy konjunktúra évében, a filmipar jónéhány szereplője számára hirtelen megvilágosodott a helyzet ellentmondásossága és reménytelensége. A helyzetet világosan látókat hiába keresnénk a tetszhalott kamara vezetői között. Az ő feladatuk éppen abban állt, hogy ne gondolkozzanak el a filmügyeken. A napi problémákkal foglalkozó gyárigazgatóknak sem volt idejük és módjuk arra, hogy saját tevékenységüket kívülről szemlélve elmerengjenek az "egész" problémáján. Hivatalnoki rutinjukra és szorgalmukra ekkor még nagyobb szükség volt, mint korábban. Nagyjából ugyanez vonatkozik az ONFB azon tagjaira is, akik nem a gyárat, hanem a különböző minisztériumokat képviselték a szervezetben. (48.)

Erdélyi és a "Szeret fia Péter" betiltása

A gyártási folyamat egészére elvileg a kell információkkal rendelkező, tapasztalt gyártóknak volt a legnagyobb rálátásuk. Az OMME ügyvezető elnöke, Erdélyi István már korábbi tevékenységével is figyelmet keltett. Mivel nem tartozott Kiss Ferencék kamarai vezérkarába, és közéleti szerepét kezdett mint az OMME keresztény vonalának meghatározó egyénisége fejtette ki, az országváltás kezdeti időszakában többször sikeresen szállt szembe a totális kamara kialakítására irányuló törekvésekkel. Mint az egyik legtekintélyesebb gyártó-kölcsönző cég vezetője, szakmai igényesség jellemezte. Mindig gondosan ügyelt arra, hogy megtegye azokat a politikai gesztusokat, amelyek felszínen maradásához feltétlenül szükségesek voltak. Általában együtt úszott a jobbra tartó politikai árral, de volt benne kezdeményező kedv. Az OMME 1939. decemberi közgyűlésén tartott beszámolója több ponton is eltért a hivatalos filmpolitikai irányvonalától. Később is rossz néven vette, hogy Németország nem tartja be az 1939-es német-magyar filmegegyezményt és szabotálja a magyar filmek átvételét. Nézeteinek volt bizonyos németellenes éle, és egyfajta nem baloldali, de határozott szociális érzékenység jellemezte. Cége vetítéskor a háború alatt a cenzúra által nem engedélyezett szovjet, amerikai és francia filmeket vetített szűkebb körben. Szűcs István, Radványi Géza, Kispéter Miklós részvételével vitaesteket rendezett. (49.) 1943 elején, miután betiltották a cége által gyártott és a nyilas Bánky által rendezett "Szeret fia Péter" című filmet, rákényszerült arra, hogy következetesen végiggondolja a magyar filmszakma helyzetét. A film betiltása egyébként nemcsak őt érintette (anyagi szempontból is) érzékenyen, hanem valóságos kis gyártási válságot okozott. Miután már a Kultsárt 1943-ban felváltó Sztamoray János, az értelmiségi munkanélküliség ügyeinek újdonsült kormánybiztosa azon fáradozott, hogy a két évnél rövidebb ideig munkaszolgálatot teljesítő zsidóknak

mozis munkaadók felmondjanak (50.), és miután Szinyei-Merse Jen rendeletet adott ki arról, hogy a magyar filmekben szereplő művészek öltözködésében megnyilvánuló esetleges extravaganciát Zomboryné Barthus Irén, az Országos m. kir. Iparművészeti Iskola volt ruhatervezési szakoktatója hivatott letörni (51.), a betiltás valószínűleg bombaként robbant az immáron százszázalékosan keresztény és erkölcsre láthatóan sokat adó filmszakmában.

A filmet Erdélyi cége 1942 októberében forgatta az MFI műtermében, és 1942. december 25-én mutatták be. Alig két héttel a bemutatás után, 1943. január 13-án, a belügyi tárca vezetése alatt álló Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság döntése alapján levették a mozis műsoráról. A gyártási engedélyt 1942-ben a VKM államtitkár Wlassics Gyula vezette ONFB adta meg. Feltételezhetjük, hogy az ONFB 1942 végén történt kibontása és a betiltás között összefüggés van, legalábbis a két esemény azonos időben következett be. Az ügy jelentőségét növelte, hogy a filmet egy olyan jelentős, nagytekintélyű cég gyártotta, amelynek vezetője sajátos pozíciót töltött be a filmszakmában. A rendező személye sem lehetett közömbös. A militáns szélsőjobboldali Bánky több, politikai szempontból nagy jelentőségű propagandafilmet rendezett. A betiltás konkrét okát ma már lehetetlen megállapítani. Több tényező is közrejátszott benne. Kállayék politikai irányváltását, a Várkonyi Zoltán által ellenszenvesre formált dzsentrizációját és egy közelebbi lelki meg nem nevezett közéleti személyiség önmagára ismerését Nemeskürty István is említette. (52.) Ez utóbbi valószínűleg még mintha Padányi-Gulyás Jen korabeli nyilatkozata is megerősítené:

"Nem akarok részletekbe merülni, mert minden társadalmi rétegnek ebben az izzó és vajúdó világban kellene rendelkeznie annyi önkritikával, hogy az ilyen filmek cselekményében szereplő alakokkal vagy alakokkal nem azonosítja magát." (53.)

Padányi Gulyás azonban ugyanebben a nyilatkozatában még valamire felhívja a figyelmünket:

"Elrebecsátom, hogy a gyártók az ilyen témájú filmeket (a politikai propagandafilmeiket. - S. T.) a legjobb szándékkal csinálják, illetve készítették el. Nemrégiben ugyanis a felsőbb vezetés intenciója az volt, hogy a magyar filmgyártás ne a könnyű művészetnek hódoljon, hanem intenzíven tárgyalja a magyar társadalom sorskérdéseit. (...) Mégis talán jobb lesz, ha az ilyen tárgyú filmek készítését eltesszük a háború utánra.

Jellemző erre éppen Németország esete. A németek a Jud Süss óta nem gyártottak belső társadalmi kérdést boncolgató filmet. Ezek azt mondják: mivel háború van, minél több szórakoztató filmet kell a közönség elé vinni." (54.)

A propagandafilmek gyártásának leállítása

A magyar filmgyártás irányítói valóban visszavonulót fújtak. A "Szeret fia Péter" betiltása jó ürügyet szolgáltatott arra, hogy leállítsák a politikai propagandafilmek gyártását. Véleményünk szerint azért, mert ezek a filmek azzal a veszéllyel fenyegettek - gondoljunk csak a *Dr. Kovács István* viharos sikerére - hogy megbontják a társadalom nyugalalmát. A korabeli uralkodó körök ilyen félelmeire a magyar történészek már régen felfigyeltek. Lackó Miklós a közép-kelet-európai fasiszmus sajátosságait boncolgató tanulmányában már 1970-ben rámutatott a németországi helyzet és a közép-kelet európai régió közötti egyik alapvető különbségre. A német munkásmozgalom jelentős pozíciói következtében a nácizmus ottani hatalomra kerülése nem járt akkora veszélyekkel az uralkodó körök számára, mint Európa keletibb felében. A baloldali német munkásmozgalom - minden megosztottsága ellenére - alkalmasnak tartotta a társadalmi feszültségek egy részének levezetésére. A konkurens nácik hatalomátvétele tehát kisebb társadalmi feszültség felszabadulásával járt. A közép-kelet-európai régióban helyet foglaló Magyarország esetében azonban nem ez volt a helyzet:

"Továbbá: mint fentebb már rámutattunk, ezekben az országokban a fasiszta tömegpártok hatalomra kerülése igen nagy belső társadalmi mozgások lehetőségét és veszélyét vetítette elre, mégpedig két vonatkozásban is: egyrészt a polgári középosztályi pozíciók elsodrásának újonnan való újraelosztása itt széles rétegeket érintett; másrészt a fasiszta tömegmozgalmak e régióban - s különösen azokban az országokban, amelyekben a baloldal gyenge és elszigetelt volt - igen nagy szociális feszültséggel telítődtek. Ezt bizonyította a román Vasgárda és a magyar nyilaskeresztes mozgalom: az uralkodó körök nem annyira a szociális elégedetlenség levezetését, mint inkább a felkeltését, a társadalom úgy-ahogy fenntartott felszíni nyugalalmának megbolygatóit látták bennük." (55.)

Lehet, hogy a filmgyárak vezetői, a gyártó cégek és az alkotók örültek a *Dr. Kovács István* vagy az *Aréngváltás* sikerének, a hatalom legfelsőbb köreiben azonban mindezt nem fogadhatták kitöréssel.

Erdélyi javaslatai

A problémafilmelek gyártásának leállítása - mivel azok komoly üzleti sikerre számíthattak - kellemetlen helyzetbe hozta a gyártókat, elsősorban azonban magát a gyártó cég vezetőjét, Erdélyit, aki az eset kapcsán saját, majd az egész filmgyártás helyzetének átgondolására kényszerült. Erdélyi egyszerre volt a háborús konjunktúra egyik főhaszonélvezője és a betiltás kárvallottja. 1943-ban több olyan cikket is megjelentetett a Magyar Filmben, amelyek világosságukkal kiemelkedtek a korabeli hasonló tárgyú írások átlagából. *Filmgyártásunk fejlődésének akadályairól!* címmel megjelent

cikkében leszögezte, hogy a magyar filmgyártás további fejlődése érdekében nagyobb szabadságra, fokozott biztonságra és támogatásra van szüksége a szakmának. Ennek biztosítása érdekében meg kellene erősíteni a belföldi piacot és lehetővé kellene tenni a szakmai tevékenységét. A belföldi piac ereje a mozik számától függ. Míg Németországban 10875 lakosra, Franciaországban 10182 lakosra jut egy mozi, addig Magyarországon esetében csak minden 20000 lakosra jut egy mozi. (56.) Ugyanakkor gyakorlati példákkal bizonyítja, hogy a mozik számának növekedése több vidéki város esetében sem járt az egyes mozik bevételeinek csökkenésével, hanem ellenkezőleg, növekedéséhez vezetett. Becslése szerint a mozipark 30%-os bővülése esetén még a moziengedélyeket sújtó különféle terheket is arányosabban lehetne elosztani oly módon, hogy az egyes mozik terhei kisebbek lennének. Ehhez az szükséges, hogy a növekvő összeforgalom arányában a hatóságok csökkentsék az adókulcsokat. Az államtól tehát azt kéri, hogy az egyes mozik bevételeinek növekedése esetén se törekedjen az összes adóbevételeinek növelésére. Ez szerinte olyan áldozat lenne, ami hosszú távon biztosítaná a gyártás fejlődését és így az állam bevételeinek növekedéséhez vezetne. (57.) A *filmgyártás anyagi megterhelésének akadályai* című írásában a tevékenység és a filmgyártás kapcsolatait vizsgálta. Abból indult ki, hogy miért nem áramlik megbízható tevékenység a filmgyártásba:

"Valószínű, hogy a legfőbb ok az, hogy a komoly tevékenység maga is úgy látja, ahogy a gyártó szakemberek, hogy tényleg a gyártás jövedelmezősége nem áll arányban annak kockázatával és a befektetett tevékenység nagyságával, de ezen kívül azért is, mert szakmánk struktúrája nem nyújt állandó elhelyezkedésre és a vállalkozásban önkéntlenül szükséges fejlődésre lehetőséget, mindezekon kívül még a vállalkozás folytonosságának az alapjai is hiányoznak. Véleményem szerint ugyanezek az okai annak is, hogy a filmszakma egészséges belső tevékenysége semmiképpen nem akar megindulni. Személyesen olyan jelenségekkel találkozunk, hogy a filmszakmában az utóbbi időben megkeresett tevékenységet a szakma vállalkozói sorozatosan kiviszi a szakmából és más téren iparkodnak gyümölcsöztetni." (58.) Erdélyi annak következtében juthatott erre a megállapításra, hogy filmjének betiltása miatt a bank tevékenysége hirtelen rendkívül óvatossá vált:

"Szepessy József dr. a Belvárosi Takarékpénztár igazgatója, aki pénzügyintézete részéről a filmhitel üzleteket szokta bonyolítani, a következőket mondta:

- A hitelezés szempontjából igen sajnálatos a Szeret fia Péter cenzúralapjának bevonása, mert ezzel megszűnik a biztonság az alapja, amelyre ezek a hitelüzletek felépültek. Remélem, hogy az illetékesek ennek tudatában rövidesen olyan megnyugtató intézkedéseket hoznak, amelyek visszaállítják a bizalmat és a biztonságot, mert különben veszélyeztetve lenne a magyar filmgyártás

lehet sége." (59.)

A filmgyártás 1943-ban is a harmincas években kialakult önfinanszírozó, konstrukciós rendszerrel működött. Ez a hitelkonstrukció azonban teljesen kiegyensúlyozott, változatlan, átlátható és kalkulálható filmirányítást feltételezett. A propagandafilmek gyártásának megindulása nem okozott problémát. Egyetlen film betiltása azonban, amely egy addig virágzó műfaj végét jelentette, olyan nagymértékű filmpolitikai irányváltást sejtetett, amely felborulással fenyegette az egész finanszírozási rendszert. A propagandafilmek száma nem volt túlságosan magas: 1943-ig biztosan nem haladta meg a tízet. A kurrens műfaj bizonyos elemei azonban behatoltak a hagyományos "apolitikus" műfajokba (vígjáték, melodráma) is. A finanszírozó tükre pedig hirtelen nemcsak rendkívül érzékeny, hanem felettebb óvatos műfajként bizonyult. Mivel Erdélyin csattant az ostor, ismerte fel először ezt a nyilvánvaló összefüggést. Saját példájából indult ki, de a struktúra egészének hibáira hívta fel a figyelmet. A korabeli filmgyártás olyan vállalkozás volt, amely egyáltalán nem biztosította a jövedelmezőség állandóságát. Akkoriban még az is teljesen elképzelhetetlen volt, hogy valaki két évre biztosíthasson magának műfaj bérletet. A filmgyártói iparjogosítvány nem jelentett garanciát arra, hogy az illetékes rendszeresen gyárthat filmet. A gyártási kapacitást az ONFB évente újraosztotta, 1942-ben például évi két filmben állapította meg az egy cég által évente gyártható filmek számát. A gyártó vállalkozások ilyen körülmények között nem dolgozhattak folyamatosan. Így a gyártó a hasznát nem investálhatta újabb filmekbe. Mivel a gyártók többsége (Erdélyi is) egyben forgalmazó is volt, kézenfekvő volna a haszon forgalmazási szférába való befektetése. Itt azonban a nyersanyaghiány szólt közbe: a hatóságok nem járultak hozzá ahhoz, hogy a székely nyersanyag-keretet a magyar cégek külföldi filmek forgalmazásához használják fel. Maradt a mozi-ágazat, mint befektetési lehetőség, ezt azonban a politika akadályozta meg. A Ger-impérium likvidálása óta a hatóságok azon fáradoztak, hogy elejét vegyék hasonló alakulatok létrejöttének. Még azt is megtiltották, hogy a mozik műsorkötésében gyártó vagy forgalmazó, vagy annak tisztviselője részt vehessen. (60.) A szakma túlsó oldalán sem volt jobb a helyzet: a moziengedélyes (legalábbis hivatalosan) sem foglalkozhatott más tevékenységgel, mert engedélyének bevonását kockáztatta.

Erdélyi levonta az elemzésből fakadó konzekvenciákat: az általa irányított OMME 1943 áprilisában olyan emlékiratot nyújtott be az ONFB-hez, amelynek konkrét javaslati februári elemzéséből következtek. A javaslat abból indult ki, hogy *"ne kapjanak műfaj bérletet alkalmi gyártók, csak azok, akik a filmgyártást élethivatásuként tekintik és abban megfelelő gyakorlattal bírnak. Viszont ezek a gyártók kapjanak lehetőséget arra, hogy több éven keresztül, évente rendszeresen több filmet gyárthassanak."* (61.) Ennek megfelelően a saját kölcsönzettel rendelkező, nagyobb számú értelmiségi alkalmazottat foglalkoztató

régi gyártók évi három film gyártására, a kisebb számú értelmiségi alkalmazottakat foglalkoztató, kölcsönz vel rendelkező régi gyártók két film gyártására kapnának engedélyt. A megmaradó m termi kapacitást a kölcsönz vel nem rendelkező régi gyártók között kellene felosztani. Az állami megrendelésre készül filmek (nemzetnevelési, vagy kulturális szempontból fontosak) számára a megállapított kereteken felül kellene kapacitást biztosítani, de ezeket is a régi gyártók készítenék. (62.)

Az OMME tehát eleve lemondott arról, hogy tervezetével az egész gyártási struktúra átalakítását kezdeményezze. Csak a meglévő kereteken belül törekedett bizonyos változtatásokra. Erdélyi talán kilátástalannak ítélte a gyökeres reformok keresztülvitelét. Minden oka megvolt erre, hiszen a filmgyártás így is fellendül ben volt, és még a korábbi évek válságai sem készítették a kormányt arra, hogy gyökeresen változtasson a helyzeten. Az OMME javaslatának elfogadása esetén numerus clausus jött volna létre a gyártók frontján. Az emlékirat ezt éppen a feltételezés tagadásával ismeri be:

"Aki komolyan foglalkozni akar a filmgyártással, az a meglévő cégek keretein belül bármikor kaphat m ködési lehet séget és megvan a mód arra, hogy akár m vészi munkájával, akár t kéje befektetésével bekapcsolódhassék a magyar filmgyártásba." (63.)

A Magyar Film egyébként Erdélyi álláspontjával egyező szellem vezércikkével támogatta az OMME javaslatát. (64.)

Az ONFB április 15-i ülésén döntött a *hetven* igényl cég kérelméről és csak két hónapra adott m termi kiutalást. (65.) Összességében huszonhat cégnek engedélyezte a következő gyártási évadban a filmkészítést. (66.) A huszonhat cég többségében a régi nagy gyártók közé tartozott. Gyártási engedélyhez jutottak olyan újonnan alakult kisebb cégek is, amelyek vezetői korábban jelentős gyártók kötelékéből váltak ki (például Kokas Klára saját vállalkozása; Kokas korábban a Magyar Írók Filmjének egyik vezetője volt), vagy filmgyári gyártási tapasztalattal rendelkeztek (Bajusz Péter, Kolczonay Ervin saját vállalkozásai). Az új cégek közül kettő valószínűleg azért kapott gyártási engedélyt, mert vezetői a magyar film m vészi megújítását remélték (Hosszú Zoltán és Szűcs István vállalkozása, az utóbbi végül nem fejezhette be filmjét (67.)). Politikai összeköttetései miatt kaphatott engedélyt a Siményi-Film (a vállalkozás mögött Zsindely Ferencné Tüdős Klára állt). Politikai megfontolások vezethették az ONFB tagjait a Pax gyártási engedélyének kiadásakor is (a cég az Actio Catholica vállalkozása volt). Új cégeként kapott gyártási engedélyt az Esperia Filmforgalmi Rt. Az olasz érdekeltségű filmkölcsönz vállalat végül nem készített filmet Magyarországon.

Gyártási tervek

A filmtervekről teljesebb képet ad az 1943-44-es évadra vonatkozó gyártási program, amelyet az ONFB július végén hozott nyilvánosságra. Ez a lista tartalmazza az egyes minisztériumok által megrendelt filmeket is. (68.) A programból hiányoznak a propagandafilm-tervek. Feltehetően ezek pótlására irányozták el a kosztümös, történelmi filmek gyártását, amelyek viszonylag nagy számban szerepeltek. A *Rákóczi nótája*, az *Ördöglovas*, a *Szováthy Éva*, a *Futótűz* megvalósult, nem készült el azonban a reprezentatív Kossuth-film, és Zilahy Justh Zsigmond adaptációja (*Fuimus*). A Madách életét feldolgozó *Egy ember tragédiája* tervéről ekkor még nem döntöttek. A magyar filmpolitika a történelmi tematikájú filmek preferálásával ismét a náci filmgyártás nyomdokaiba lépett: ebben az időben Németországban is előtérbe kerültek a múlt példájára hivatkozó, kitartást sugalló történelmi filmek. A tengelyhatalmak sújtó háborús nehézségek és a Nemzetközi Filmkamara működésének következtében több ilyen párhuzam is kialakult a tengelyhatalmak filmgyártásának máfaji szerkezetében. (69.)

Matolay, a sikerember három Magyar Írók Filmje produkció forgatókönyvét is jegyezte, a *Magyar sasok* elkészült (Kokas Klára vállalkozásában), a *Lavotta szerelme* csak rövid játékfilmként valósult meg (a *Szerelmes szívek* részeként *Lavotta szerenád* címen), a *Diákkaptár* sorsáról pedig nincs tudomásunk.

Matolay szerepe a lapban

Erdélyi elemzései egyébként Matolayt is megihlették: 1943-ban tucatnyi hosszabb cikket közölt a lapban. A magyar filmgyártás szinte valamennyi problémájával foglalkozott. Többnyire Erdélyi egy-egy, év elején felvetett gondolatából kanyarított cikket. Erdélyi írásai azonban tömörebbek, szakszerűbbek és hiányzik belőlük az a puritán szigor és iskolamesteri hangnem, amellyel Matolay a magas sztárgázsik, a "zsidós" szélhámoskodások és visszaélések ellen hadakozott. Leckéztető dörgedelmei sokszor a feljelentés határát súrolták. Makay Árpád operatőrhez például nyílt levelet írt egy a Képes Sportban megjelent nyilatkozata kapcsán és így zárta sorait:

"Nem kell mindenkinek filmgyártással foglalkozni. Olyannak sem, aki azt érzi, hogy nem tud a sz. kös magyar körülményekkel megalkudni és nem tud a mi viszonyaink között megvésztit produkálni, mert fáradt és fásult".

Igazad van, Maki, van más pálya is. Üdvözöl a régi barátsággal: Dr. Matolay Géza." (70.)

Ez majdnem eltanácsolás a pályától. A szigorú Matolayval pedig nem volt érdemes ujjat húzni. Makay békítő hangnemben írt, magyarázkodó válaszára sem enyhült meg a keresztény nemzeti filmmorál bajnoka:

"A válasz, amelyet kaptam még nem oldja fel a nyilatkozót minden szemrehányás alól. Várom, milyen lesz az a helyreigazítás, amely a Képes Sportban fog egyszer napvilágot látni." (71.)

Szándékosan nem idézzük a "vita" valódi tartalmát, amely egyébként sem túlzottan érdekes. Célunk csak annyi, hogy bemutassuk az 1943-ban a filmes közéletben uralkodó paranoid légkört.

Az OMME 1943-as közgy lése

Az OMME októberben tartott évi rendes közgy lésén Erdélyi ismét felvetette a szakmai reform kérdését. Most sem állt el radikális reformtervekkel. Az OMME ez alkalommal négy pontos javaslatot nyújtott be az ONFB-hez. Legfontosabb kérésük a hozzákötést és a gyártó moziérdekeltségét tiltó rendelkezések feloldásából állt. Ezen túlmen en a mozik számának emelését, a záróra kitolását és adócsökkentéseket, jegyáremeléseket javasoltak. (72.)

Padányi-Gulyás Jen képvisel , az OMME elnöke ugyanekkor a kormánypárt Akadémia utcai székházában adott interjút a lapnak. (73.) A filmes közéletre vonatkozó kérdések és válaszok els sorban politikai vonatkozásaik miatt érdemelnek figyelmet. Az egyik kérdésb l - amelyre egyébként semmitmondó választ adott - kiderül például, hogy az amerikai vállalatok leépített képviselőiteiben már az elkövetkez békeévre és az amerikai import beindulására készülnek. Az interjú végén, mintegy el revetítve a következő év filmpolitikai változásait, a következő ket mondja:

"Legyen már egyszer vége annak a hitvány állapotnak, hogy bár konzervatívok vagyunk, mégsem féltjük a papi talár becsületét a - franciáknál, a gróf sorsát is csak a magyar filmekben, szemérmesek vagyunk, a sikamlós jelenetet is elnézzük a külföldinél. Nálunk sorskérdéseket csak giccsszer en dolgozhat fel a film témája, azt is f leg csak ha kétszáz éves id köz választ el azok megfilmesítését l, így készülni csapni való és történelminek alig mondható magyar film, azok helyett, amit látni szeretnénk! Egy kéz kell ide! - szól befejezésül Padányi-Gulyás Jen . Egy erélyes kéz, amely teljhatalommal intézi a filmek ügyét. Ez lenne az els igazi nagy segítség, hogy filmjeink színvonalát emeljük és legyen merszünk nagyokat is alkotni, nem pedig szerelmi bárgyúságokat vinni a moziközönség elé." (74.)

Közel egy évvel a "Szeret fia Péter" botránya után a belügyhöz tartozó cenzúra döntése még mindig komoly indulatokat kavart. Padányi-Gulyás kirohanása nem kíván különösebb kommentárt. Indulatos szavaiból az irányváltó Kállay-kormány filmpolitikájának bírálatát hallhatjuk ki. A kormányzati elit nem tett többet, mint hogy leállította a problémafilmek gyártását, és az így támadt rt a politikai szempontból veszélytelenebb történelmi filmek gyártásával próbálta meg kitölteni. A filmes közélet irányítói azonban elégedetlenek voltak a szerelmi bárgyúságokkal és a történelmi giccsekkel. A

"konzervatív" szó gyanúsán csengett a jobboldali radikális ellenzék fülében; ugyanúgy, mint régi, vele ellentétes értelmű fogalompárja, a "liberális". Nem először látjuk, hogy a filmes közélet hangadói a kormánypolitikától jobbra álltak.

Költségvetési vita 1943-ban

Az év végi költségvetési vitában Szinyei-Merse általánosságban kitért a filmgyártás állami támogatásának szükségességére, de szavaiból az is kiderült, hogy alapvető változtatások nem várhatóak a kormánytól.[\(75.\)](#)

Antal István nemzetvédelmi és propagandaminiszter is hozzászólt a költségvetési vitához. Hozzá képest Szinyei-Merse volt az eretlen konzervatív:

"A magyar film ügyének három alapvető betegsége van. Az első az, hogy nagyon sok gazdája van, amiből az következik, hogy egy felelős gazdája sincs; (Úgy van! Úgy van!) a második az, hogy a magyar filmpolitikában túltengenek az üzleti szempontok a nemzeti és a nemzeti szempontok rovására, (Úgy van! Úgy van!) amiből következik a magyar film harmadik betegsége, az, hogy a magyar film kiszolgálja, de nem irányítja a közvéleményt. (Élénk helyeslés.)

- Ezeknek a kérdéseknek felderítését, megállapítását, hála Istennek, sikerült elkezdeni és megvagyok arról győződve, hogy az összes érintett illetékes tényezők egyetértésével - melyek egyet akarnak - azt, hogy a magyar film valóban betölthesse a maga nemzeti hivatását (Rajniss Ferenc: És akik mást akarnak?) és európai színvonalra emelkedjék - ismétlem, az összes tényezők egyetértésével és együttműködésével rövidesen sikerülni fog teljes megoldáshoz jutni." [\(76.\)](#)

Antal a kormány nevében beszél, annak pozitív célkitűzéseit, egységes felfogását bizonygatja, Rajniss közbeszólása pedig arra utal, hogy a kormányt sanda szándékok vezetik. Néhány perccel később, amikor Antal a *Negyediziglen* pozitív szerepét méltatja, Imrédy Béla fog hasonló szellemben közbeszólni: *"Le is vették a m... sorról!"*. Amikor Antal arra utal, hogy a nemzetvédelmi propagandaminisztérium filmjei örvendetes módon üzleti szempontból is sikeres vállalkozások voltak, Imrédy megint gúnyosan szól közbe: *"Világos!"*[\(77.\)](#) A politikusok filmes tárgyú eszmefuttatásaiból kitetsző ellentétek ugyanazt mutatják, mint Padányi-Gulyás kifakadása: a Kállay-féle filmpolitikai irányvonallal való elégedetlenséget.

Szokatlanul éles hangú támadásban részesítette a filmgyártást Rosta Lajos képviselő is, aki egyébként részvénytársasági alapon négy millió pengő alaptőkével szeretett volna Szegeden filmgyárat alapítani:

"A mai magyar film nem m vészi célokat, hanem alacsonyabb rend ösztönöket szolgál. (...) A film koronázatlan királya, a gyártó, a vállalkozásba fektetett t ke erejénél fogva, a film m vészeti kontúrjait még a rendez k befolyásolásával is levetk zteti és a cs cselék alantas ízlésének szolgáltatja ki." (78.) Javasolta, hogy hasonlóan a moziengedélyek korábbi felülvizsgálásához, a kormányzat vizsgálja felül a gyártási engedélyeket is.

Vidéki konzervativizmus a képvisel házban

"A magyar falu, éppen azért, mert el ször találkozott a filmmel, úgy fogadja azt, mint egy magasabbrend kultúrának, mint egy úri világnézetnek a megnyilatkozását (Úgy van! Úgy van!) Hiszen úgyis hajlamos arra, hogy levesse a maga falusi mivoltát, falusi erkölceit, falusi szokásait. Ha egyszer minden este azt látja, hogy a te életednél van egy másikabb, egy különb, egy csillogóbb élet, amelyben erkölcs nélkül, válással, házasságtöréssel lehet érvényesülni és ha azt látja, hogy a magyar paraszt a filmben - legyen az férfi vagy n - semmi más, mint egy kinevetett balek, akkor mi lesz ennek a következménye? (...) A Magyar Vasárnap ezt írja (olvassa): ... a faluban szomorú változás állott be a mozi m ködése óta. Az utcán széltében-hosszában egyebet se lehet hallani, mint filmslágert... A falusi lányok szombatonként seregest l utaznak be a városba hajukat leváogatni és olyan frizurát csináltatni, mint amin ket egyes filmszínész n k viselnek. S t: megtörtént már az is - írja a felvidéki lap -, hogy a mulatság el tt a legények is bementek a városba: hullámot rakatni a hajukra, mint azt a filmszínészeknél látták. (Palló Imre: Daueroltatják a hajukat! - Derültség)" (79.)

Arra kérte a kultuszminisztert, hogy akadályozza meg az erkölcstelen filmek gyártását és alkalmazza kett s mércét: szigorúbban válogassa meg a falun is vetíthet filmeket. Szinyei-Merse hosszú perceken keresztül mellébeszélt, majd közölte, hogy ebben az ügyben nem , hanem a belügyminiszter az illetékes. A belügyminiszter nevének hallatára ismét felhangzottak az obligát "Elég baj!"-felkiáltások. Közi Horváth ugyanazon a napon Keresztes-Fischerhez is interpellációt intézett a filmcenzúra megszigorításának tárgyában. Két magyar filmet min sített erkölcstelennek: a bolgár koprodukcióban készült, Rodriguez Endre rendezte *Alkalom*, és a *Féltékenység* cím Cserépy László filmet. A közbekiabálók általában Karády Katalinnal és Simor Erzsivel voltak elégedetlenek. A képvisel azt is kifogásolta, hogy az el zetes és az utólagos cenzúra más minisztériumok hatáskörébe tartozik. "A belügyminisztériumtól el kell venni" - csattant fel ismét egy közbeszóló.

Rosta és Közi Horváth bírálati más t r l fakadtak, mint Rajniss, Imrédy és Padányi-Gulyás kifogásai. Ellentétben a politikai elit hírneves tagjaival, k a filmek erkölcstelenségét támadták a falusi konzervativizmus szemszögéb l. Imrédy és Rajniss a filmélet problémáit ürügyként használták a Kállay-kormány elleni politikai

offenzívájukban, Padányi-Gulyás pedig konkrétan a Kállay-id szakban bevezetett filmpolitikát kifogásolta. Rosta és Közi Horváth éppen azoknak a hazafias, történelmi filmeknek a számát kívánta szaporítani, amelyeket Padányi-Gulyás "giccses bárgyúságoknak" nevezett. Éppen a politikai radikalizmust, a merész szókimondást kevesellte, Rostaék pedig az erkölcstelenséget - ami Padányi-Gulyás kritikájában csak mellékszólamként jelentkezett - sokallták. A vidéki konzervatívok kritikája jól dokumentálja a filmnek a vidéki társadalom kulturális modernizációjában betöltött szerepét. A Karády-ellenesség az esetükben azt mutatja, hogy a hagyományos vidéki társadalom politikai szószólói ellenségesen álltak szemben a modern tömegkultúra sztárkultuszával. Rosta interpellációjában külön kitért arra az "anomáliára", hogy egyes színésznők magasabb díjazásban részesülnek, mint hasonló képzettségű más kollégáik. A "kulturkritikus attitűd" egyébként csak azokat jellemezte, akik a parasztság politikai és erkölcsi képviselőinek szerepében tetszelegtek, és nem magát a parasztságot. Ezeket a filmszlágereket dúdolgató és szombatonként a "bűnös városban" maguknak divatos frizurát készíttető parasztlányokat (és parasztfiúkat) nevezte Ignóus Pál "stílustalan Tiborcoknak":

"A stílustalan Tiborc az, aki ha teheti, biciklit vásárol, és szombaton délután bekarikázik rajta a legközelebbi városba, aki mozivászonról ismeri a nagyvilágot, hírlapokból a politikát, a kávéházi kassza csendéletéből a női eleganciát, és akinek határozott véleménye van arról, hogy az idén az FTC vagy az MTK fogja megnyerni a focibajnokságot. Ha levetheti a munkaruháját nem falusi ünneplőt ölt, hanem kéz alatt vásárolt, de gondos rendben tartott fekete zakót, köcsöskalappal, barna övvel, villogó sárga cipővel és opálszín nyakkendővel, lehet leg egy hatalmas nyakkendővel is. Íme a stílustalan - eszmél Tiborc! Ahány mozdulata, annyi akaratlan figyelmeztetés, hogy ez a mi futószalagon járó, kotyvalék konzerven él, kotyvalék irodalmon épül, sportos, gépkocsis, koktélos, kozmetikás, tömegportékás világunk merre halad. A selejtesség, az ízléstelenség, az otrombaság útján halad. Más útja a haladásnak nincs. Tetszik vagy nem tetszik, de ez az egyetlen, amelyen Tiborc az állati sorból kijuthat. Megtört szívvel kell megállapítanunk, hogy ez a folyamat nem használ a népművészetünknek. A folyamat megrekesztése sem használ. Az elkívánczozást teszi görcsösebbé, a vívmányt sutábbá, az ízléstelenséget rikítóbbá, a tájékozódást ferdültebbé - mint a Horthy-idők gyakorlata bebizonyította. De Tiborcnak még a Bánk bánban sem az a legégetőbb gondja, hogy mi lesz népművészetünkkel. A valóságban még kevésbé az." (80.)

Jövőkép és anyagi gondok

A Magyar Film 1943-ban megjelent utolsó számában Matolay összegezte az év legfontosabb tanulságait. (81.) Megemlékezett a konjunktúráról, kiemelte, hogy "filmgyártásunkat soha még annyi gáncs és szidalom nem érte, mint éppen az idejé esztendőben", és azt is

hozzátette, hogy a filmek bírálata túlment a tárgyilagosság határain. A következő év legfontosabb feladatának a jövő új magyar filmgyártásának megalapozását tekintette. Takarékoságra, szerénységre intett, kifejtette, hogy új gyárak alapítása helyett inkább a Hunnia számára kellene néhány új hangfelvevő gépet vásárolni. Megemlítette még az önálló filmkamara és filmakadémia megteremtésének szükségességét, és kifejezte reményét, hogy a következő évben még több új arc fog megjelenni a vásznon.

Az 1944-es év a takarékoság jegyében indult: január közepétől a miniszterelnökség döntése alapján a Magyar Film is csak kéthetente jelenhetett meg. A háborús nehézségek fényében különösen vészjósló adatsorok jelentek meg a lapban a filmek egyre dráguló előállításának költségeiről: 1940-ben az átlagos magyar film 116250 pengőbe, 1941-ben 143500 pengőbe, 1942-ben 250700 pengőbe, 1943-ban már 400000 pengőbe került. A cikkíró így fejezte be a Hunnia főmérnökével és cégvezetőjével folytatott, elszomorító statisztikai adatsorokkal gazdagon illusztrált beszélgetését:

"Fenti adatokból láthatjuk, hogy milyen óriási nehézségekkel kell megküzdenie a magyar filmnek. A jó filmek gyártásának alapfeltétele az anyag és az idő. Minél többben áll rendelkezésre a pénz, annál kevésbé kell takarékoskodni nyersanyaggal és idővel. Nincs a világon még egy ország, ahol ilyen kis költségvetési kerettel filmet tudnának készíteni. Azonban ennek is meg van és meg lehet a jövőben a maga haszna. Amint Tangl Lóránd mondja a búcsúzásnál, külföldi produkciók eddig is 20-30 százalékkal olcsóbban tudták gyártani filmjeiket Magyarországon, mint otthon és ha a béke nyugalmas éveik elérkeznek, - talán ha átmenetileg lesz is némi visszaesés a gyártásban, - bízhatunk abban, hogy a külföldiek újra szeretettel jönnek el Magyarországra, ahol nemcsak jól érezték magukat, hanem üzleti számításaik is beváltak." (82.)

Nemcsak a filmek előállításának ára emelkedett. A Hunnia január 19-i igazgatósági ülésén államtitokhoz illő szemérmességgel, mintegy mellékesen, több készülő film forgatási beszámolója között felmerült a nyersanyag-kérdés is:

"Elnök úr államtitkár kérdést intéz a vezérigazgatóhoz, vajjon mennyi filmnyersanyaggal rendelkezünk. A vezérigazgató ismerteti a Hunniánál lévő helyzetet, hogy t. i. ezid szerint mintegy három teljes film elkészítéséhez szükséges nyersanyagunk van tartalékban. Szentmihályi László bejelenti, hogy számítása szerint kb. május hó végéig való gyártáshoz van elegendő nyersanyag Budapesten. Egyébként sajnos mintegy két hónap óta a havi kontingens nem érkezett már be Németországból." (83.)

Miután Magyarország - saját nyersanyaggyár hiányában - rá volt utalva a tengelyhatalmak nyersanyaggyártására, 1944-ben már teljes egészében a német importtól függött a hazai filmgyártás. Az ellátás

pedig akadozott. Az év folyamán összesen 22 filmet készítettek.

1944 első hónapjaiban az OMME is "átmenetgazdálkodási tervek" kidolgozásával volt elfoglalva. A filmiparban fellépő nehézségek következtében Erdélyiek abban bízhattak csupán, hogy a háború gyorsan befejeződik és a filmgyártás számára is teljesen új helyzet jön létre. A jelen problémáiról nem jelentek meg elemzések a lapban, csak az interjúkból derült fény - mintegy mellékesen - a hirtelen támadt gazdasági nehézségekre:

"A legutóbbi időben napvilágot látott rendelkezések szerint az egyes pénzüstízetek csak a Magyar Nemzeti Bank jóváhagyásával bocsáthatnak hitelt filmgyártási célokra. Ha tehát - amint valószínű - az átmenetgazdálkodás idejében ezeknek hiteleknek az igénybevévése még körülményesebb lesz, fel kell készülnünk arra, hogy filmjeinket kizárólag saját tőkénkkel készítsük el."

A jelenlegi igen magas gyártási költségek mellett nem látszik valószínűnek az, hogy akár több filmünk hasznából is egy új filmet tudjunk készíteni." (84.)

Figyelembe véve a korabeli filmgyártás anyagi feltételeit - az önfinanszírozó konstrukciós rendszert - a fenti mondat annyit jelent, hogy hamarosan nincs tovább. 1944 elején a magyar filmipar újabb, minden eddiginél átfogóbb gyártási válság elé állt.

Jegyzetek

1. Cziffra kinevezéséről lásd: Kiss Ferenc lemondott a kamara elnökségéről. In: Magyar Film. 1942. április 29. 2. old. A Kiss Ferencet másodszer bűcsúztató vezércikk ugyanebben a számban az első oldalon jelent meg.
2. Cziffra András dr.: A Kamara jövőnd útjai. In: Magyar Film. 1942. május 13. 1. old.
3. O.L. NOT iratok. 1945-1950. XX-4-b. III. 6781/1946.
4. Hatósági gondnok veszi birtokba az amerikai filmvállalatokat. In: Magyar Film. 1941. december 30. 2. old. A rendelet a Budapesti Közlöny 1941. december 25-i számában jelent meg.
5. Megkezdtek m ködésüket a gondnokok az amerikai filmképviselleteknél. In: Magyar Film. 1942. február 18. 9. old.
6. Az amerikai filmvállalatok likvidálása. In: Magyar Film. 1942. június 2. 7. old.
7. Már 1941. augusztus 1. és 1942. augusztus 1. között is csak 28 amerikai filmet mutattak be, olvasható Fetter Mihály: A magyar és a tengelyfilmek sikere az elmúlt évadban című cikkében. In: Magyar Film 1942. augusztus 10. 10. old.
8. Karl Melzer Budapesten. In: Magyar Film. 1942. február 25. 2-3. old.
9. O.L. K-27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek xeroxmásolatai. Az 1942. október 22-i kormányülés anyaga.
10. Barátságos felszólalás a magyar sajtóhoz. In: Magyar Film. 1942. február 2. 8. old.

11. A filmet az MFI saját vállalkozásában készítette. A filmr l b vebben lásd: Sándor Tibor: rségváltás. A magyar film és a széls jobboldal a harmincas-negyvenes években. Filmkultúra könyvek. Magyar Filmintézet. Budapest, 1992.
12. A sajtó és az új magyar népi film. In: Magyar Film. 1942. május 5. 1. old.
13. Természetesen csak másodsorban, hiszen a törvény meghozatala gesztus volt a náci Németország felé, a film bemutatására e nélkül is sort kerítettek volna.
14. Így jellemzi a filmet a Magyar Film 1942. augusztus 18-i számának fotókkal illusztrált címlapja.
15. Nem világos, melyik filmre céloz a szerz . Lehetséges, hogy Deésy Alfréd A cigány cím népszínm -adaptációjára.
16. Külön figyelmet érdemel a cikk helyesírása és stiláris fordulatai, amelyek szintén forrásérték jellemz i a dokumentumnak.Gy.K.E: rségváltás. In: Magyar Film. 1942. augusztus 18. 8. old.
17. Sorbaállítás - a mozi el tt. In: Magyar Film. 1942. augusztus 31. 7. old.
18. Bartha m vét az 1897-ben beindított, úgynevezett hegyvidéki akció támogatása céljából írta, könyv alakban 1901-ben jelent meg. A Bereg megyében él rutének "megsegítésére" indult akció keretében az állam telepítés céljából kibérelte a Schönborn uradalom egy részét. A felparcellázott bérlet területén hamarosan megjelentek az agrárius hitelszövetkezetek. Az akció igazi célja a Beregben nagy számban él bevándorolt zsidó kiskeresked réteg (szatócsok, kocsmárosok) tönkretétele volt.
19. Borostyánk y Egán Ede, a hegyvidéki akció kezdeményez je.
20. Cserépy a Fridericus Rex cím , 1922-ben Németországban készített jobboldali propagandafilmjével alapozta meg hírnevét. A Nagy Frigyes életét bemutató film hagyományt teremtett Németországban. A weimári korszakban és a náci id kben tucatnyi hasonló propagandafilm követte.
21. A Földindulás cím korai népi filmet Cserépy 1939-ben, hazatérése után készítette, Kodolányi János színdarabjából. A forgatókönyvet Kodolányi és Patkós György írta. Patkós 1942-t l Antal István nemzetvédelmi propaganda miniszter mellett dolgozott.
22. A levelet Cserépy 1942. június 24-én írta. O.L. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
23. A soha viszont nem látásra.
24. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
25. Baranyai Lipót, a Magyar Nemzeti Bank elnöke 1942 júliusában például nyíltan kijelentette egy német vendégének: *"A zsidóság felszámolása és a zsidó t ke kiszorítása a magyar gazdaságból a lehetetlenséggel határos, s a Magyar Nemzeti Bank ezen áll vagy bukik. Mindaddig, amíg van független magyar kormány, egyetlen felel s magyar személyt sem találnak, aki német óhajra felszámolná a zsidó t két."* Októberben pedig maga Kállay jelentette ki a kormánypárt konferenciáján: *"Ellent kell mondjak azoknak, akik ebben az országban semmi más problémát nem látnak, csak a zsidókérdést. Holott a valóságban rengeteg a problémánk és ezek mellett a zsidókérdés elhalványodik. Akik ezen a szemüvegen keresztül nézik Magyarországot azok alantas emberek, s ki kell közösnünk ket sorainkból. Az ország érdekeiért megteszek mindent, amire csak képes vagyok és elmegyek akár a legvégs határig, de nem tudom és nem akarom elt rni, hogy bárki is foltot ejtsen Magyarország becsületén és hírnevén, vagy politikai széls ségességükkel, hitvány propagandájukkal nemes célunkat, a nemzeti er k összpontosítását megghiúsítsák."* (idézetek: Randolph L. Braham: A magyar Holocaust, els kötet, 193. és 195. o. A Kállay-kormány

zsidókérdésben elfoglalt álláspontját az első kötet hetedik fejezete /188-212. old. részletesen tárgyalja.)

26. Bingert levele 1943. február 7-én Temesváry László szerkesztőhöz. O.L. Hunnia iratok. Dr. Bingert János vezérigazgató levelezése. 1942-1944. Z-1124. 4. raktári szám, 44. dosszié.
27. Bingert levele 1943. március 10-én Dr. Nagy Árpádnénak. U.o.
28. Az új filmminiszter. In: Magyar Film. 1942. július 13. 1. old.
29. A nemzetvédelmi propaganda miniszter beszámolóját lásd: O.L. K-27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek xeroxmásolatai. Az 1942. június 2-i minisztertanácsi ülés anyaga.
30. Patkós többek között társ-forgatókönyvíró volt Kodolányi mellett a Földindulás című korai népi filmnél, írta a Negyediziglen forgatókönyvét is. 1944-ben rendezte A két Bajthay című kései népi filmet.
31. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Rt. 1942. október hó 14-én az Iparügyi Minisztérium államtitkári szobájában tartott igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár Rt. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek 1940-1942.
32. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Rt. 1942. december 30-án az Iparügyi Minisztérium államtitkári szobájában tartott igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár Rt. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek 1940-1942.
33. Magyarország Tiszti Cím és Névtára. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. 685. old.
34. Matolay bemutatkozó cikke: Együtt! In: Magyar Film. 1942. július 27. 1. old.
35. A magyar keresztény filmgyártás átkos öröksége. In: Magyar Film. 1942. augusztus 24. 4. old.
36. A Nemzetközi Filmkamaráról lásd: Boguslaw Drewniak: Der deutsche Film. 1938-1945. Droste, Düsseldorf. 1987. 799-802. old.
37. Bingert János: Hétköznapi gondok. In: Magyar Film. 1942. november 30. 58-59. old.
38. Meg kell teremteni a magyar nyersfilmgyártást! In: Magyar Film. 1942. október 5. 1. old.
39. Bingert János: Hétköznapi gondok. In: Magyar Film. 1942. november 30. 60-61. old.
40. Padányi Gulyás Jenő az OMME új elnöke. In: Magyar Film. 1942. október 12. 1-3. old.
41. A jövő évi délkelet-európai keskenyfilm kongresszust Budapesten tartják. U.o. 8. old.
42. A MMOE november 10-i választmányi ülésének határozatai. In: Magyar Film. 1942. november 16. 2. old. Az országban egyébként 435 keskenyfilmszínházat tartottak nyilván.
43. A magyar filmgyártás ügye a képviselőház előtt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 1-3. old.
44. Szűcs egyedülálló értékeket felmutató művészfilmjét a szélső jobboldal is lelkesen támogatta.
45. A magyar filmgyártás ügye a képviselőház előtt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 2. old. Erdély visszacsatolása ekkor már nem számított egyértelmű sikertörténetnek. A második bécsi döntés után az erdélyi magyar értelmiséget hideg zuhanyként érte, hogy az újjászervezett magyar közigazgatás vezető pozícióit és az állami intézmények fontos posztjait nem velük, hanem Budapestre elodaküldött káderekkel töltötték be. Az 1989 táján annyit emlegetett "éjtelmes" kifejezés is akkor, és ebben az összefüggésben keletkezett.

46. Köztudott, hogy a kérdés problematikusságával Sz ts is tisztában volt, a forgatáskor visszautasított minden olyan kérést és tanácsot, amelyek m vét a propagandafilm irányába vitték volna el.
47. A magyar filmgyártás ügye a képvisel ház el tt. In: Magyar Film. 1942. november 23. 2. old.
48. Az ONFB tagjai már csak azért sem láthattak tisztán, mert számuk egyre növekedett, így egyre inkább a különféle érdekek összehangolásával voltak elfoglalva. 1942-ig a belügyi, az iparügyi és a vallás- és közoktatásügyi tárca képvisel i foglaltak helyet a szervezetben. 1942. december 29-t l ülésein megjelentek a miniszterelnök, a honvédelmi miniszter, a külügyminiszter és a nemzetvédelmi propaganda miniszter képvisel i is. Az igazságügy és a földm velésügy kivételével tehát minden fontosabb tárca elmondhatta az üléseken a filmgyártásra vonatkozó ötleteit. Lásd: Az Országos Nemzeti Filmbizottság új tagjai. In: Magyar Film. 1943. január 12. 8. old. Szinyei-Merse Jen 1943 decemberében egy interpellációra adott válaszában kifejtette, hogy szíve szerint az egyházak képvisel it is meghívná a bizottságba. Lásd: A kultuszminiszter beszéde. In: Magyar Film. 1943. december 22. 3. old.
49. Erdélyi jellemzésér l b vebben lásd: Nemeskürty István: Képpé varázsolt id . Magvet , 1983. 608-611. old. Nemeskürty véleményével azonban nem érthetünk teljesen egyet. Erdélyi kétségkívül a korszak minden szempontból legeredetibb és legigényesebb gyártója volt, de filmpolitikusként legalább annyi jobboldali gesztust tett, mint ahány progresszív megnyilvánulásáról tudunk. Az is igaz azonban, hogy a többi gyártóról még ezt sem mondhatjuk el.
50. A magyar moziszakma munkaszolgálatos zsidó alkalmazottainak felmondása. In: Magyar Film. 1943. január 5. 11. old. A Kállay-kormány viszonylag kevés számú határozottan zsidóellenes intézkedései között is a munkaszolgálat kiterjesztése volt a legfontosabb. B vebben lásd: Randolph L. Braham: A magyar Holocaust. I. kötet. Gondolat, Budapest-Blackburn International Incorporation, Wilmington. 195. old.
51. Rendelet a készül magyar filmek szerepl i öltözködésének felülbírálásáról. In: Magyar Film. 1943. január 18. 11. old.
52. Nemeskürty István: A képpé varázsolt id . Magvet , Budapest 1983. 584. old.
53. Padányi Gulyás Jen nyilatkozik a magyar filmgyártás gondjairól és a jöv útjáról! In: Magyar Film. 1943. február 17. 2. old.
54. U.o. A német példára hivatkozás nem egészen helytálló. Az antiszemita propagandafilmek sorozata (Rotschildok, Jud Süss, Az örök zsidó) - amelyek az Endlösung programját voltak hivatottak elfogadtatni a német társadalommal - valóban megszakadt. Göbbels az áttételes, nem direkt eszközökre épít "láthatatlan propagandafilmeket", a propagandaelemekkel operáló szórakoztató filmeket preferálta. Arról azonban nincs szó, hogy a náci filmgyártás felhagyott volna a direkt propagandafilmek készítésével.
55. Lackó Miklós: A fasizmus kelet-közép-Európában. In: Lackó Miklós: Válságok-választások. Gondolat, Budapest 1975. 316. old.
56. Erdélyi István: A magyar filmgyártás fejl désének akadályairól ! In: Magyar Film. 1943. február 17. 3. old.
57. U.o. 4. old.
58. Erdélyi István: A filmgyártás anyagi meger sődésének akadályai. In: Magyar Film. 1943. február 24. 1-2. old.
59. Nyilatkozatok egy film betiltása körül. In: Magyar Film. 1943. február 3. 5. old.
60. Erdélyi István: A filmgyártás anyagi meger sődésének akadályai. In: Magyar Film. 1943. február 24. 2. old.

61. Az OMME emlékirata az Országos Nemzeti Filmbizottsághoz. Hogyan történjék a m termi kiutalás? In: Magyar Film. 1943. április 7. 3. old.
62. U.o.
63. U.o.
64. Filmgyártás és konjunktura. In: Magyar Film. 1943. április 14. 1. old.
65. Egyel re csak két hónapra osztotta be az Országos Nemzeti Filmbizottság a m termeket. In: Magyar Film. 1943. április 21. 1. old.
66. A huszonhat cég felsorolását lásd: Báró Wlassics Gyula államtitkár nyilatkozata a m termi kiutalásokról. 26 céget jelölt ki a Nemzeti Filmbizottság. In: Magyar Film. 1943. április 28. 2. old.
67. Feltehetően a T z a hegyen cím félbemaradt filmjéről lehetett szó, vagy az Ének a búzamezőkről tervéről, amelynek forgatókönyvét a cenzúra végül nem engedélyezte. Sz tsnek még két meg nem valósult tervéről tudunk. 1942-ben Dékány Andrással dolgozott egy Gyár cím forgatókönyvön. 1943-ban szóba került, hogy Karády Katalin főszereplésével készítené olasz koprodukcióban egy szerelmi háromszögről szóló filmet.
68. Részletesen lásd: A történelmi és társadalmi filmek vannak többségben az 1943-44-es évad gyártási programjában. Az Országos Nemzeti Filmbizottság által jóváhagyott témák és forgatókönyvek. In: Magyar Film. 1943. július 28. 3. old.
69. Más kérdés, hogy a magyar történelmi filmek mennyiben követték az olasz fasiszta vagy a náci történelmi propagandafilmekek példáját.
70. Nyílt levél Makay Árpádhoz. In: Magyar Film. 1943. szeptember 22. 6. old.
71. Makay Árpád válaszol a nyílt levélre. In: Magyar Film 1943. szeptember 29. 9. old. Matolay a választ kommentálta.
72. A magyar filmszakma igazi helyzete. Erdélyi István beszéde az OMME közgyűlésén. Befejező közlemény. In: Magyar Film. 1943. november 3. 8. old.
73. Az interjú látásd: Magyar Film. 1943. november 10. 3-4. old.
74. U.o. 4. old.
75. Szinyei-Merse Jen kultuszminiszter a magyar film helyzetéről a képviselőházban. In: Magyar Film. 1943. november 24. 1-2. old.
76. A nemzetvédelmi propagandaminiszter beszéde. In: Magyar Film. 1943. december 1. 3. old.
77. U.o. 3. és 4. old.
78. U.o. 5. old.
79. A magyar film a törvényhozás színe előtt. In: Magyar Film 1943. december 22. 2. old.
80. A fenti szöveget Ignóus Pál 1945 és 1948 között írta. In: Ignóus Pál: Csipkerózsika. Budapest, Múzsák, 1989. 74-75. old.
81. Matolay Géza dr.: Az újév küszöbén. In: Magyar Film. 1943. december 29. 1-2. old.
82. Gyimesy Kásás Ernő: A magyar film a számok tükrében. In: Magyar Film. 1944. február 1. 9. old.
83. Jegyzőkönyv a Hunnia Filmgyár Részvénytársaság 1944. január 19-i igazgatósági üléséről. In: O.L. Hunnia Filmgyár. Igazgatósági iratok. Z-1123. 1. raktári szám, 1. dosszié: Igazgatósági jegyzőkönyvek. 1943-1945.
84. Látogatás a filmkölcsönzőknél. 4. Délibáb Film. In: Magyar Film. 1944. március 15. 8. Old.

A cikkben elforduló képek tulajdonosa a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fotótára.

